

ANTROPOLOJİ PENCERESİNDEN HUKUK:

**BASİT TOPLUMLARDA AKRABALIK
İKTİDAR VE ÇIKAR İLİŞKİLERİ**

Dr. Aslan DELİCE

YAYIN NO: 352

Antropoloji Penceresinden Hukuk:
Basit Toplumlarda Akrabalık İktidar ve Çıkar İlişkileri
Dr. Aslan Delice

ISBN 978-605-152-007-0

1. BASKI - İSTANBUL, MAYIS 2013

© **ON İKİ LEVHA YAYINCILIK A. Ş.**

Adres Prof. Nurettin Mazhar Öktel Sok. No: 6A Şişli / İSTANBUL
Telefon (212) 343 09 02
Faks (212) 224 40 06
Web www.onikilevha.com.tr
E-Posta bilgi@onikilevha.com.tr

Baskı/Cilt Net Kırtasiye Tan. ve Matbaa San. Tic. Ltd. Şti.
Taksim Cad. Yoğurtçu Faik Sok. No: 3 Taksim
Beyoğlu / İstanbul
Tel: (212) 249 40 60
Sertifika No: 13723

Dr. Aslan DELİCE
Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi
Hukuk Fakültesi

ANTROPOLOJİ
PENCERESİNDEN HUKUK:
BASİT TOPLUMLARDA AKRABALIK
İKTİDAR VE ÇIKAR İLİŞKİLERİ

Yard. Doç. Dr. Aslan DELİCE

1971 Kayseri. 1994 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun oldu. Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku programından 1998 yılında Yüksek Lisans, 2004 yılında Doktora derecesini aldı. 2006 yılında “Devletin Kökeni Üzerine Bir Teori” isimli İngilizceden çevirisi, 2008 yılında “Tek Tanrılı Dinlerin Tarihsel Yönüne Yapısalcı Bir Bakış,” 2012 yılında “Piramitlerden Plazalara Emeğin Serüveni” ve “Bir Modern Zaman Miti Olarak Ulusal Egemenlik” adlı makaleleri yayınlandı. Halen İstanbul Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyesidir.

Ars Longa Vita Brevis

ÖNSÖZ

Çalışma, kurucusu ve koruyucusu olarak çok karmaşık bir yapının çimentosu görevini yerine getiren hukukun nasıl ortaya çıktığı ve günümüzdeki konumuna nasıl ulaştığı sorusuna, basit toplumların penceresinden bakarak cevaplar üretmeye çalışmıştır. Adet olduğu üzere her çalışma, çalışılan kavramın etimolojisiyle işe başlarken, biz hukukun oluşumundan yapısal bağlantılarına kadar tüm süreci, etnoloji verileri ışığı altında incelemeyi tercih ettik. Böylece etnoloji, hukukun etimolojisi olarak kullanılmış oldu.

Hukuk gibi son derece karmaşık bir toplumsal olguya ilkel toplumlar penceresinden bakmayı amaçlayan çalışma, özellikle uluslar arası hukukun niteliğine ilişkin kabuller üzerinde yeniden düşünmemizi gerektiren sonuçlar ortaya koymuştur. Hukukla çıkar arasındaki güçlü yapısal ilişkiler, gerek ulusal gerekse uluslar arası alanda tesis edilmeye çalışılan düzene birde çıkar ilişkilerinin aracı olarak hukukun penceresinden bakmamızı zorunlu kılar. Bu bakış açısına özellikle emperyal söylemlerin aracı olarak hukukun üstlendiği işlevi görmek için ihtiyacımız olacaktır.

Basit toplumlardan hukuk konusunda öğrendiklerimizden iki tanesini hemen belirtmek isterim. Bunlardan ilki hukukun toplumsal bütünlüğü koruma işlevini yürütürken, bütünlük dışında kalan ve o toplumun yabancı veya düşman olarak tanımladığı insanların en temel değerlerine bile kayıtsız kalabilmesi-

dir. Kabile veya şefliğe akrabalık bağlarıyla bağlı olmayanların sıradan suçlarda bile ağır şekilde cezalandırılmaları buna örnek olarak verilebilir. Günümüze gelince; her türlü insan hakları söyleminin ağızlarında sakız olmasına rağmen, işgal edilen Irak'ta yüz binlerce insanın katledilmesi, Birleşik Devletler hakkında ciddi bir tepkiye neden olmamıştır. Çünkü siyasal bütünlüğün dışında kalanlar için hukukun koruma mekanizmaları ya çok zayıftır ya da yoktur. İkinci husus hukukun aynı siyasal bütün içinde yer alan insan gruplarına karşı yüklendiği işlevle ilgilidir. Birçok ilkel toplumda hukukun en yüksek statüyü işgal eden şeflere bile eşit olarak uygulanacağı dile getirilse de fiilen bunun mümkün olmadığını gösteren çok sayıda veri bulunur. Toplumlarda hiyerarşik bir tabakalaşma oluştuğunda hukuk, bütünü temsil etme işlevini bırakarak hakim tabaka ve grupların söylemlerine hizmet etmeye başlar.

Günümüzdeki yapısının anlaşılabilmesi büyük oranda köken ve yapısal bağlantıların açığa çıkarılmasına bağlı olan hukukun, en basit toplumlardan başlayarak gözlemlenmesi kitabın ana gövdesini oluşturur. Çalışma, soyut ve evrensel bir hukuk kavramının yapısal ilişkiler nedeniyle imkansız olması gerçeğinden hareketle hukuku, toplumsal çıkarların etrafında şekillenen yerel bir kavram olarak kurgular. Hukukla çıkar arasında kurulan doğrudan bağları görmek için gözlerimizi ilkel topluma çevirdiğimizde akrabalık yapısıyla karşılaşırız. Bu toplumlarda akrabalık, yalnızca doğrudan çıkar ilişkilerine işaret eden ve mal mübadelesinin hangi şartlarda yapılacağını gösteren "karşılıklık" ilkesinin belirleyicisi değildir. Zira hırsızlıktan cinayete kadar işlenen tüm suçlar için hukuk kurallarından hangisinin uygulanması gerektiği sorunu da yine akrabalık yapısı tarafından çözüme kavuşturulur. Kuralların kişiden kişiye farklılaşması sonucunu doğuran bu izafilik, hukukun basit toplumlarda akrabalık yapısına bağlı bir değişken olmasının sonucudur. Bu noktada iki ayrı hususun bilinmesinde yarar vardır: İlki, akrabalığın kan bağına dayanan nesnel bir gerçekliğe tekabül etmemesi diğeri de ilkel

zihnin, akrabalık yapısını çıkarların gerçekleştirilmesinde bir araç olarak kullanmasıdır. Buradan basit toplumlarda hukukun belirleyicisi konumunda olan akrabalığın, çıkar dışında nesnel bir temeli olmadığı sonucuna ulaşmak mümkündür. Çalışmanın bir diğer sonucu da hukukun yalnızca ekonomik ve siyasi yapıyla değil özellikle ahlak, inançlar ve mitolojiyle de yakın bağları olduğunu ortaya çıkarmasıdır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	VII
İÇİNDEKİLER.....	XI
GİRİŞ.....	1

Birinci Bölüm

İLKEL TOPLUM ÜZERİNE	7
A. İLKEL TOPLUM ÖLÇÜTLERİ.....	7
B. TOPLUMSAL ÖRGÜTLENME BİÇİMLERİ	8
1. HISİMLİK GRUPLARI	9
2. İLKEL TOPLUMDA SİYASAL ÖRGÜTLENME	10
a. Oba (Band)	10
b. Kabile (Tribe).....	13
c. Şeflik (Chieftainship)	15
d. Devlet (State).....	18

İkinci Bölüm

İLKEL TOPLUMDA ÇATIŞMA.....	23
A. ÇATIŞMA KAYNAKLARI	27
1. TABİİ KAYNAKLAR ÜZERİNDEKİ MÜLKİYET SORUNU.....	28

2. MENKUL MALLAR ÜZERİNDEKİ MÜLKİYET	35
3. EN SIK RASTLANAN İHTİLAFLAR	39
a. Cinayet	40
b. Tecavüz	42
c. Zina	44
d. Nas-ı Izrar	46
e. Hırsızlık	47
f. Büyü	48
g. Ensest	51
B. ÇATIŞMANIN ÇÖZÜMÜ	54
1. OLUMLU VE OLUMSUZ YAPTIRIMLAR	56
2. YAYGIN VE ÖRGÜTLÜ YAPTIRIMLAR	57
a. Yaygın Yaptırımlar	57
b. Örgütlü Yaptırımlar	58
3. YAPTIRIMLARIN SINIFLANDIRILMASI	59
a. Bedeni Cezalar	60
b. Mâli Cezalar	60
c. Modern Kanunlarda Cezalar	61

Üçüncü Bölüm

İLKEL TOPLUMLARDA HUKUK	65
A. İLKEL TOPLUMLAR BİR HUKUKA SAHİP Mİ ? ...	65
B. HUKUK VE ADALET	68
C. HUKUK VE CEBİR	70
D. HUKUKUN TEMEL ÖNCÜLLERİ	76
E. KAMU HUKUKU - ÖZEL HUKUK AYRIMI	81
F. MODERN VE İLKEL USÛL HUKUKU ARASINDAKİ PARALELLİKLER	91
1. ELKOYMA (MÜSADERE)	95
2. İHKAK-I HAK	96

3. GÜREŞ MÜSABAKASI / YARGILAMASI	97
4. ŞARKI DÜELLOSU.....	99
5. TABİAT ÜSTÜ GÜÇLERE İNANÇ.....	100
6. YEMİN.....	108
7. SUÇ SINAMASI (ORDEALS)	112
a. Sıcak Bıçak Yargılaması	113
b. Köpek Balığı Testi	113
c. Dayak ve Bedeni Zorlamalar	114
d. Kpesiye	114
e. Zehirli İçkiyle Yargılama	114

Dördüncü Bölüm

HUKUKUN UYGULANMA BİÇİMİ OLARAK KARŞILIKLILIK İLKESİ.....	117
A. TOPLUMSAL YAPI.....	117
B. TOPLUMSAL YAPININ TEMELİ OLARAK KARŞILIKLILIK İLKESİ	120
1. GENELLEŞTİRİLMİŞ KARŞILIKLILIK	122
2. DENGELENMİŞ KARŞILIKLILIK	123
3. NEGATİF KARŞILIKLILIK.....	124
C. AİLE KENDİNE KARŞI HAREKET EDEMEZ / GENELLEŞTİRİLMİŞ KARŞILIKLILIK.....	133
1. MEŞRU HIRSIZLIK OLARAK KUFUNDA	139
2. İLKEL TOPLUM PENCERESİNDEN ÖTENAZİ	140
3. GÜNÜMÜZ İÇİN KÜÇÜK BİR PARANTEZ.....	142
D. KİM ÖLDÜRMÜŞSE ÖLDÜRÜLMELİDİR / DENGELENMİŞ KARŞILIKLILIK.....	143
1. LEX TALİONİS KURALI VE SINIRLAMALARI	150
2. LEX TALİONİS VE İNANÇLAR	155

3. ZARARIN BİR TAZMİNATLA KARŞILANMASI.....	157
E. YABANCI DÜŞMANLIĞI ve NEGATİF KARŞILIKLILIK.....	160
SONUÇ	173
KAYNAKÇA	187

GİRİŞ

Antropoloji çalışmaları, insan topluluklarının tamamına yakınının çatışma ve ihtilaf içinde yaşadıklarını göstermektedir. Tüm toplumlarda gözlemlenmesi nedeniyle bazı yazarlar olgunun insan kültürü için en az cinsiyet kadar temel bir unsur olduğu iddiasını dile getirmiştir.¹ Bizler ihtilaf ve çatışmanın olmadığı hiçbir toplumu bilmiyoruz.² Çünkü kültürel örüntüler aracılığıyla işleyen kontrol şekilleri dışında toplumsal ahlaka ya da yasalara itaati temin edecek herhangi bir içgüdü yoktur.³ Hukuk, evrensel niteliğe sahip bu olgunun yok edilemeyeceği gerçeği üzerine inşa edilmiştir. İnsan toplulukları çatışmalardan arınmanın imkansız olduğu gerçeğiyle yüz yüze kaldığında çatışmaları denetim altına alma ve yönlendirme yolunu seçer.

Şartlar ne olursa olsun anlaşmazlıkların çözümünü üyelerine bırakan büyük toplumların dağılmaları kaçınılmaz olduğu için⁴ en ilkel şartlarda yaşayan Andaman adası yerlilerinden modern Avrupa dahil tüm insan toplumları bu olguyla baş etmek için çeşitli mekanizmalar geliştirmiştir. Denetim mekanizmalarının genel

¹ P. Bohannon, **Law and Warfare**, s. XI, The Natural History Press, New York, 1967.

² A.L. Epstein, "The Case Method in the Field of Law," s. 206, **The Craft of Social Anthropology**, Ed. By, A.L. Epstein, Tavistock, London, 1967.

³ E. Adamson Hoebel, **Anthropology, The Study of Man**, s. 500, McGraw-Hill, New York, 1972.

⁴ J. Diamond, **Tüfek, Mikrop ve Çelik; İnsan Topluluklarının Yazgıları**, s. 384, Çev.: Ülker İnce, Tübitak, Ankara, 2003.

hatları benzerlikler taşısa da antropoloji bize hukuk sistemlerinin tamamının biçimlendirecek mutlak doğrular ve yanlışlar olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla evrensellik ve tüm toplumları kuşatma söylemlerine rağmen hukuk mekanizmaları içinde yer aldıkları toplumların inanç ve değerlerinden çok fazla etkilenir. Bunun doğal sonucu hukukun yerel bir uygulama olarak kalmasıdır.⁵ Tüm toplumlar için geçerli doğru ve yanlış kavramlarının olamayacağı gerçeğinden hareket edildiğinde hukuk kurallarının evrensel nitelikten mahrum olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin günümüz toplumlarında kanunlarla koruma altına alınıp en temel değer olarak kutsallıkla kuşatılan vatan toprağı, bir başka toplum üyesi mesela avcı-göçebe Kalahari çölü yerlileri için hiçbir anlama sahip değildir. Bunun gibi kimi toplumlar zinayı çok ağır bir suç olarak değerlendirip faili ölümle cezalandırırken kimileri içinde yalnızca tazminat ödemesi yeterlidir. Buradan her toplumun yapısal ilişkilerinin, kültürel uygulamalarının ve çevreye intibak stratejilerinin bir sonucu olarak farklı değerlere, dolayısıyla farklı hukuk kurallarına sahip olduğu sonucuna ulaşırız.⁶

İlk bakışta göze çarpan şey genelde çatışmanın özelde ise norm ihlallerinin çözümü için ortak çizgilere sahip mekanizmaların kullanıldığı gerçeğidir. Şayet ihtilaf, toplumsal bütünlüğün içinde yer alan özneler arasında geçiyor ise kişisel insiyatiften hakeme daha sonra mahkemelere kadar uzanan bir dizi barışçı mekanizmalar kullanılır. İhtilafların çözümünde iki ana usûl bulunur. Bunlardan birincisi kişinin akraba gurubunca desteklendiği karşı tarafa cebir uygulama gücünün gösterildiği “Müzakere usûlüdür.” Burada standart kurallara ve önceki ihtilaflara daha az atıfta bulunulur; çözüm tarafların güç dengelerine göre değişir. İhtilafların çözümünde kullanılan ikinci usûl “yargılamadır.” Yargılamayı yapanlar ya iktidarın kendisidir ya da iktidarın temsilcileridir.

⁵ C. Geertz, **Local Knowledge, Further Essays in Interpretive Anthropology**, s. 215, Basic Books, U.S.A., 1983.

⁶ E.R. Service, **The Hunters**, s. 2, Prentice Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1979.

Dolayısıyla taraflardan üstün, kararları bağlayıcı çoğu zaman zorlayıcı bir konumda bulunur. Soyut ve standart kurallara müracaat etme önceki usûle göre daha fazladır. Yargılama, iddiaların dile getirilmesinden karar oluşum sürecine kadar daha şeffaftır.⁷ Bu tür ihtilaflarda önceden öngörülen kurallara göre toplumun tasvip edip benimsediği usûller dikkate alınarak taraflar için tatmin edici bir sonuç alınmaya çalışılır. Amaç toplumsal bütünlüğün ve düzeninin zarar görmeden ihtilafın çözülmesidir. Hukuk Antropolojisinin asıl konusunu toplumsal düzeninin tesisine yönelmiş bu tür usûl ve mekanizmaların oluşumu, işlevi ve dönüşümünü açıklığa kavuşturmak oluşturur. En geniş ve kapsamlı halinde bile hukukun işlevi, bir siyasal bütünün iç düzenini temin etmek ve çatışmaları barışçı yollarla çözüme kavuşturmak olan öteye gitmez. Diğer yandan hukuk, toplumlar veya siyasal bütünlükler arasındaki çatışmaların çözümünde daha az belirleyici ve işlevseldir. Bir açıdan dış diyebileceğimiz bu alana geçtiğimizde hukukun yerini diplomasi ve savaşın aldığını görürüz. Diplomasi, bağımsız siyasal bütünlükler arasındaki ihtilafların sonuçlandırılmasında barışçıl usûllerin kullanılmasını içerir. Bu noktadan sonrası, ilişkilerde her türlü kuralın ve tabi ki hukukun en az seviyede işlevsel olduğu savaş halidir. Savaş ve buna bağlı ilişki biçimleri hukuki çözümleri dışlamaları ya da asgari seviyede hukuk içermeleri nedeniyle çalışmada ele alınmayacaktır.

Çalışma genel bilgi mahiyetinde olan ilkel toplum ölçütlerinin ve soy gruplarının açıklanmasıyla başlar. Soy, klan, sib gibi sık kullanılan kavramalar açıklandıktan sonra basitten karmaşığa doğru toplumsal örgütlenme formları olan oba, kabile, şeflik ve devletin genel hatları çizilecek, izleyen sayfalarda da insanlığın her zaman yüz yüze bulunduğu çatışma sorunu ele alınacaktır. Tabii kaynakların kullanımı ile kişisel kullanıma hasredilmiş

⁷ P.H. Gulliver, "Introduction to Case Studies of Law in non-western Societies" s. 17-19, **Law in Culture and Society**, Ed. By., Laura Nader, University of California Press, California, 1997.

menkul mallar üzerindeki haklar ayrı başlıklar halinde incelenecektir.

Daha sonra cinayetten hırsızlığa tecavüzdən enseste kadar bir dizi ihtilaf ve bunların çözüm yolları, içinde geçtiği toplumsal bağlamda anlatılacaktır. Toplumun düzeni sağlamak için oluşturduğu denetim mekanizmasının genel çizgileri ayrı bir başlık altında incelenecektir. Yaptırımların toplumsal yapıyla ilgisi kurulduktan sonra, kişilere yönelik tüm yaptırımların genel bir şeması verilecektir.

Bunu izleyen bölüm hukukun farklı tanımlarına ayrılmıştır. Birçok yazar yalnızca hukuka farklı bakış açıları getirmekle kalmaz. Aynı zamanda basit toplumlarda hukukun olup olmadığını da tartışır. Soruya verilecek cevap hukuk, devlet ve siyasi iktidar kavramlarına nasıl bakıldığıyla yakından ilgilidir. Hukuk ve cebir ilişkisi konunun sınırlarının ne kadar belirsizlikler taşıdığını ortaya koyar. Toplumlara sahip oldukları hukuk anlayışlarının, kültür, toplumsal yapı ve inançlarca belirlendiğini gösteren sayfaları kamu hukuku – özel hukuk ayrımının kökenlerine inildiği bölüm izleyecektir. Masumiyet karinesinden, hakimlerin tarafsızlığına kadar bir dizi temel hukuk kavramının, ilkel hukuktaki benzerlerine yer verilerek modern hukukla paralellikler kurulduktan sonra, hukukun kültürel yanının ağır bastığı örneklerle geçilecektir. İlkel hukukun çözüm usûlleri olan suç sınamasından, tabuya, şarkı düellosundan güreş müsabakasına kadar birçok uygulama, sahip olunan inançların hukuk anlayışını ne kadar derinden etkilediğini göstermek için sunulmuştur. Özellikle Afrika toplumlarında görülen suç sınama (ordeals) usûlleri, hukukun evrensel olma iddiasının ne kadar temelsiz olduğunu gösterir.

Çalışmanın temel hipotezi dördüncü bölümde ortaya konacaktır. Bu bölüm, toplumsal yapı kavramının açıklanmasıyla başlayıp, yapının temeli olan karşılıklılık ilkesiyle devam eder. Ana hatlarıyla söylemek gerekirse toplum içinde ve toplumlar arasında mal akışını düzenleyen “karşılıklılık ilkesinin” üç temel formu vardır. Ayrı ayrı incelenen formların, yalnızca malların mübadelesini

değil aynı zamanda hukukun nasıl uygulanacağını da belirleyen temel ilke olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Sahlins'in mal mübadelesini açıklamak için kullandığı üç ayrı alan muhafaza edilerek toplumların temel ilkeleri ifade etmek için kullandıkları vecizeler, hukukun ayrı uygulanma biçimlerine başlık olarak seçilmiştir. Örneğin "aile kendine karşı hareket edemez" başlığı altında incelenen bölüm, Sahlins'in genelleştirilmiş mübadele başlığı altında incelediği alana denk düşer. Hane halkı ve en yakın akrabaların yaşadığı alan, birçok durumda işlenen suçları karşılıksız bırakır. Cezalandırmada ki isteksizlik mal akışındaki karşılıksız vermenin muadili bir dayanışma ruhunu ortaya koyar. Bu bölüm mal mübadelesiyle, hukukun uygulanması arasındaki sıkı irtibatı gözler önüne sererken bir başka soruyu gündeme getirir. Soru, ilkel toplumlarda mal akışıyla somut hale gelen ama genel olarak çıkar ya da menfaat ilişkilerinin hukukun biçimlenmesindeki asli rolünün sorgulanmasına ilişkindir. Toplumların görmezlikten geldiği ya da çok ağır şekilde cezalandırdığı suçların yakından incelenmesi tutumun kökeninde, mevcut ya da muhtemel çıkarların yattığını gösterir. Bu nokta, adalet ve hukukun evrenselliği iddiasının çözülmeye başladığı yerdir. Evrensel olan tüm insanlara tarafsız ve eşit uygulanan hukuk kuralları değildir. Aksine hukuk, çıkar hesaplarının gereklerine uygun şekilde biçimlendirilmiş bir yapıdır. İlkel toplum kendini akrabalık ilişkileri aracılığıyla örgütlediği için görünüşte hukuk da akrabalık yapısının bir fonksiyonu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak görüntüye aldanmadan yapısal ilişkiler derinlemesine incelenirse akrabalığın, karmaşık çıkarların düzenlenmesinin aracı olduğu görülür. Bize düşen görev ilkel toplumun hukukla çıkar arasında perde olarak kullandığı akrabalık yapısını kaldırmaktır. Bu yapıldığında çıkar ilişkilerinin hukukun oluşmasında en belirleyici etmenlerden biri belkide ilki olduğu görülür.

Sonuç olarak toplumların çıkarları önceleyen yapılar sergilemeleri açısından bir evrenselliğe sahip olduklarını, adaletin yerine de çıkarın ikame edildiği bir hukuk anlayışının benimsendiğini söylemek mümkündür.

SONUÇ

Hukukun en basit toplumlardan başlayıp günümüze kadar uzanan gelişimine antropoloji verileri ışığı altında bakan çalışmanın sonuna yaklaşırken, tüm verilerin değerlendirmesini yapma vakti gelmiş bulunuyor.

Devlet öncesi örgütlenme yapısına sahip toplumların çatışmaları sona erdirerek, düzeni sağlamak için hukuk işleviyle donanmış ayrı bir yapıya sahip olmadıklarını kişisel, yüzyüze ilişkilere dayalı resmi olmayan bir denetimle, düzen ihtiyacının karşılandığı örneklerle gösterildi. Birçok antropoloğun böyle bir sonucu paylaşmadığını biliyoruz. Çünkü belirgin ve ayrı bir hukuksal yapının bulunmayışına dayanarak birtakım yazarlar ilkel toplumlarda hukukun da bulunmadığı yorumunu yapmıştır. Hukuk, toplumun onsuz olmaz bir parçasıdır. Bu nedenle hiçbir toplum hukuksuz düşünülemez. Düşünce bulanıklığına neden olan önyargıların birçoğuna göz atacak olursak karşımıza şöyle bir tablo çıkar:

İlk sorun devletle hukuku özdeşleştirmekten kaynaklanır: Bu görüşü savunan yazarlara göre, ilkel toplum bir devlete sahip olmadığı için toplumdaki mevcut örf, adet ve gelenekler de hukuk olarak adlandırılmaz. Oysa ilkel toplumların siyasal dizgeleri aracılığıyla kaba güç ve şiddeti dışladıkları bilinen bir gerçektir. En basit toplumlarda bile siyaset, varlık sebebinin şiddeti denetlemekte bulunduğu göre bu toplumların düzenin tesisine

yönelik siyasetle, hukuk arasındaki içsel bağın farkında oldukları söylenebilir. Çünkü siyasi kurumlara sahip olan her toplum aynı zamanda hukuksal bir bütündür. İhtilafları çözümlenerek, çatışmaları sona erdirmek zorunda olan bir toplum için düzeni tesis etmek basit bir tercih olmayıp hayati bir zorunluluktur. Bu amaca nasıl ulaşılabileceği, hangi usüllerin kullanılacağı sorunu ise bizi tartışmanın ikinci bölümüne götürür.

Her toplumun kabul edilmiş meşru kuralları olduğuna göre, sorun bu kuralların yaptırımılandırılmasında izlenecek usülün nasıl olması gerektiği noktasında ortaya çıkar. Kuralların konulması ve denetimi, meclis, mahkemeler ve kolluk güçleri gibi kişi dışı örgütlenmeler eliyle yürütülmedikçe ortada hukuk yoktur iddiasına, hukukun kesin ve tek bir anlamı olması gerektiğine ilişkin kabulün, modern toplumlar için geçerli olduğu cevabı verilebilir. Bu görüş, esasen devletle hukuku özdeşleştirdiği için ilkel toplumların hukuka sahip olmadığını ileri süren iddianın devamı niteliğindedir. Redfield'ın ayırımına sadık kalarak, hukuk kuralının ilki kişi davranışlarını sınırlandıran ve yönlendiren kavramsal yönü ikincisi de, ihlal halinde zorlayıcı tedbirleri uygulayan mahkeme ve hapisane gibi yapısal yöne sahip olduğunu kabul ettiğimiz için, belirli bir düzenliliğe ve soyutluğa ulaşmadıkça hukuktan bahsedilemeyeceği görüşünü kabul etmiyoruz. Hiç kuşkusuz ilkel toplumların sapkın davranışa uyguladığı yaptırımların nitelik ve niceliği modern toplumlardan çok farklıdır. Modern toplumlar ihtilafların halli için, cebrin doğrudan uygulandığı veya yedekte tutulduğu yargılama dışında bir usüle başvurmazken ilkel toplum daha fazla seçeneğe sahiptir. Çatışmanın giderilmesinde ilkel hukukun sahip olduğu usüller konunun bir başka yönünü oluşturması nedeniyle daha ayrıntılı bakışı hak eder.

İhtilafa bakış açısı, ilkel hukukla modern hukuku farklılaştıran ilk noktadır. İkel düşünüş, toplumsal hayatı kesintiye uğratması ve dengenin bozulmasına yol açması nedeniyle çatışmanın, en üst değer olarak kabul edilen toplumsal bütünlüğe

zarar verdiğini düşünür. Oysa modern toplumlar için tarafların hukuk düzeni içinde mahkemelere taşınması, düzeni bozma potansiyeline sahip olmadığı için özel bir anlama sahip değildir. İlkel toplumda yargılama, tarafların ilerde yan yana yaşayacakları gerçeğinden hareketle, belirli bir denge ve uzlaşının sağlanması amacıyla yöneliktir. Bir karar, taraflardan biri davasında yüzde yüz haklı olsa bile diğerinin bütüncül kaybına yol açmaz. Amaç haklı tarafın kazanan olması değil aile, klan ya da kabile bütünlüğünün korunmasıdır. İlerde yeni bir ihtilafa yol açmamak için, taraflardan az alıp az vermeye dayalı, tam tatmin yerine uzlaşının ön planda tutulduğu kararlar verilir. Toplum öylesine bir denge kurmuştur ki kişi, başkaları için tehdit oluşturmadığı gibi bir başkasının tehditi altında da değildir.

Oysa modern hukuklar, kişiyi ve çıkarlarını korumayı biricik amaç edindikleri için, yargılama, taraflardan birinin tam kaybına yol açacak şekilde toplamı sıfır olan bir kumara dönüşür. Yasaların desteklediği tarafı tam olarak koruyan hükümler, ya o ya bu şeklindeki bir tercihle, uzlaşma yerine daha sonraki çatışmaların kaynağı haline gelir. İhtilafa bakış açılarındaki köklü farklılıklar dışında, sorunların ağırlık derecesine göre resmi yargılama ve müzakereler dışında gayri resmi çözüm yolları da mevcuttur.

Belirli suçlar için resmi, katı ve aleni çözüm usülleri sunan ilkel hukuk, özellikle aile bireylerini, karı koca ilişkilerini veya komşuları ilgilendiren küçük kusurlar için, daha yumuşak, içe dönük ve katı sonuçlardan uzak çözüm usüllerine sahiptir. Amaç, üzüntü ve kederin yok edilerek aile içi veya komşular arası gerginliklerin, hukukun ilgi alanına girecek kadar büyümeden çözüme kavuşturulmasıdır. Böylece büyük çatışma ve ihtilafların çıkması engellenerek görevlilerin yükü de azaltılmış olur. Bu usûl, şikayet eden ve edilen tarafın aile büyükleri ve komşular önünde gerginlik konusu olayı anlatarak, karşı taraftan taleplerini dile getirdiği toplantılardır. Komşuların yorumlarıyla, büyüklerin tavsiyeleri çözümün anahtarını sunar. Bir ceza verilmesi ya da tazminat talebi sözkonusu değildir. Modern psikoterapi tekniklerine ben-

zer bir sürecin kullanıldığı toplantılarda, kusurlu tarafın hatasını kabul ederek özür dilemesi, diğer tarafında özürü kabul ederek uzlaşması beklenir. Hoşgörüyü göstererek kusurlu tarafı affedenler, yüksek ruhlu insan olarak toplumun takdir ve tasvibiyle ödüllendirilir. İçtenlik, hoşgörü, zorlamanın bulunmayışı, tarafları yakınlaştırmaya yönelik çabalar, resmi hukuk usüllerine göre avantajları oluşturur. “*Ev palavraları*”, “*şarkı düellosu*”, “*yakala*” toplantıları gibi gayri resmi çözüm yolları, ancak resmi usüllerin yanında ve aile içi veya komşular arasındaki hafif kusurlu eylemler için kullanıldığında anlamlıdır. İkel hukukun, modern yargılama usüllerine göre bir üstünlüğü de bu tür teknikleri başarıyla kullanmasından kaynaklanır. Birlikte yaşamının anahtarı olan uzlaşma ve hoşgörünün, günlük hayatın her alanına incelikli olarak işlenmesi hususu, Hoebel’in da belirttiği gibi modern kültürlerin asla başarılı olamadığı bir alandır.

Avcı-göçebeler, sürekli hareket halinde olmalarının doğal sonucu olarak, tabii kaynaklar üzerinde mülkiyet ilişkisi kurmaktan uzaktır. Dolayısıyla tabii kaynakların kullanımı ve denetime ilişkin ihtilaflar azdır. Sürekli hareket etmenin ikinci sonucu toplulukta yaşayan insan sayısının yüzlü rakamların altında olmasıdır. Sayıca azlık, kişilerin tüm davranışlarının grupça bilinmesini ve denetim altında tutulmasını kolaylaştıran bir faktördür. Grubun dışında yaşama şansının hemen hemen bulunmaması, kişi üzerindeki denetimin neredeyse mutlak olması sonucunu doğurur. Daha da önemlisi çatışmaların ve kişilerin zıt konumlarda bulunmasının kökeninde yer alan “farklı çıkarların” bu toplumlara yabancı olmasıdır. Kişisel çıkar kavramının hala uzaklarda olması sebebiyle grup, üyenin davranışlarını sınırlama noktasında tam yetkilidir. Avlanmadan, korunmaya, su temininden barınmaya kadar günlük işlerin birçoğu, grubun uyumlu birlikteliğini zorunlu kıldığı için en küçük ihtilaflar bile bütünlüğü tehlikeye atar. Gecikme ve gevşekliğin felaketle sonuçlanacak olması, kuralları ihlal edenlere verilecek cevabın niteliğini ve kesinliğini belirler. Sık sık bahsettiğimiz kişisel ve yüzyüze denetim

sürecinin işlevselliği bu noktada devreye girer. Grubun dağılmasına yol açacak davranışlara göz yummakla, katı bir denetim mekanizmasıyla mütecevazın cezalandırılması şıkları arasında tercihte bulunmak zorunda olan topluluk her zaman ikinci şıkka yakın durur. Biraz önce değindiğimiz gibi kişilerin karşıt konumlar alarak, çatışmasını gerektirecek çıkarlar, kadına ilişkin ihtilafları saymazsak yok denecek kadar azdır. Dış evlilik kuralıyla obalar, kadınlara ilişkin sorunları da asgariye indirmenin yolunu bulmuştur. Diğer pürüzler yabancı ve komşu obalarla yürütülen ilişkilerden doğar. Kan davası, savaş ve çatışma ihtimalini en aza indirmek amacıyla grup, üyelerinin çatışma potansiyeli taşıyan davranışlarına kesin bir sınırlama getirir. Bu tür sapkın davranışların ya bizzat grup tarafından ya da suçlunun zarar gören tarafa teslim edilmesi yoluyla cezalandırılması, üyelerin yabancılara karşı suç işleme potansiyelini azaltarak avcı-göçebeler arasındaki çatışmaları asgariye indirir. Belirli toprak parçalarının veya su kaynaklarının sürekli sahiplenilmesi söz konusu olmadığından, diğer obalarla en önemli çatışma odağı da ortadan kalkmış olur. Nüfusun azlığı bu kaynaklara duyulan ihtiyacı azaltmakta, dolaşısıyla tüketim baskısına dayalı çatışmalar asgariye inmektedir.

Materyal kültürdeki yetersizliğe bağlı olarak üretimin kişisel ihtiyaçlara göre düzenlenmesi, artı değer oluşumunu imkansız hale getirerek iç ve dış sömürüye dayalı servet birikimini engeller. Süreç çatışmaların azaltılmasına iki yönlü katkı sağlar. Bir yandan talan edilecek yahut yağmalanacak servetin bulunmayışı dış saldırı ihtimalini azaltırken öte yandan Oppenheimer'ın "siyasi yollar" olarak tanımladığı, ürün fazlasına elkoyan yönetici sınıfın oluşumu engellenir. Sürecin sömürüye dayalı katmanlaşma ve sınıflaşma aleyhinde olduğu açıktır. Topluluk, eşitliğe dayalı özdeş yapısını koruyabildiği sürece karşıt çıkarların ortaya çıkmasının asıl nedeni olan toplumsal yapının katmanlaşmasını da engelleyebilir. Bu sayede katmanlaşmaya dayalı içsömürü ve buna bağlı çatışmalara karşı bağımsızlık kazanılmış olur.

Toplumsal yapının akrabalık temeline dayanması, çatışan tarafların yakın akraba veya komşu olma ihtimalini artırdığından ortak akrabaların aracılığı, ihtilafların halli için yeterlidir. Tabii kaynaklara ulaşımın herkese açık olması, servet farklılıklarına dayalı eşitsizliğin kurumsallaşmasını, dolayısıyla çatışmaları engeller. Nüfusun az oluşu, grubun bütünlük duygusunu pekiştirirken, geçim araçlarının sınırlılığı farklı çıkarların elde edilmesini imkânsızlaştırarak muhtemel çatışmaların önüne geçer. Elli altmış kişilik bir grup içinde birey, günlük hayatın her aşamasında grubuna bağlı kalacağı için, yüzyüze ilişkilerin baskısını her an hissetmekte, çıkacak bir ihtilafın olumsuz sonuçlarından doğrudan etkileneceği içinde gerginlikten özenle kaçınmaktadır. Topluluğun olumsuz yargısı kişinin yalnızca kınanıp aşağılanması şeklinde değil üyenin dışlanıp sürgün edilmesi biçiminde de ortaya çıkar ki bu halde ölüm kaçınılmazdır.

Toplumsal düzenin etkin bir şekilde sağlanmasına katkıda bulunan diğer bağ, toplumun bir bütün olarak tabiatüstüyle veya kutsalla kurduğu ilişkide aranmalıdır. Oba ve kabile örgütlenmesi, din adamlarına, düzenli kutsama törenlerine veya büyük mabetlere yer vermez. Daha çok ata ruhlarına, yeryüzünde veya gökyüzünde bulunan varlıkların insanları etkilediği kabul edilen görünmez güçlerine inanılır. İnançlara ve bunlara dayanan ritüellere topluca baktığımızda, toplumla tabiatın aynı yasalarla yönetilen tek bir bütün, tek bir düzen olarak algılandığını görürüz. İnançları, toplumsal düzensizlikle tabii felaketler arasında doğrudan ilişki kurduğu için kişiler, muhtemel felaketlerden korunmanın en iyi yolunun kurallara sıkı sıkıya riayet etmekten geçtiğini öğrenir ve buna uygun hareket eder. Hastalık, kıtlık sel v.b. felaketlerden korunmak isteniyorsa, ataların işaret ettiği tabulara uyulmalıdır. Bu tür inanışlar, toplumsal kuralların ihlalini engellemek için son derece güçlü ve kolayca reddedilemeyecek argümanlarla ilkel zihni kuşatır. Burada mitolojinin toplumsal düzeninin korunmasına nasıl bir katkı yaptığı da açıklanmalıdır.

İlkel toplumun geçmişiyile ve tabiatla kurduğu ilişkinin anahtarı olan mitoloji, Doutté tarafından, “ortak iradenin cisimleşmesi” olarak tanımlanmıştır. Birçok toplumsal kuralın kökeni, atalardan kalma mitolojilere dayandırıldığına göre, buradan şu sonuca ulaşılması son derece mantıklıdır: “Kutsal anlatı” olarak kuşaktan kuşağa aktarılan efsaneler aslında uyulması istenilen kuralların ata ruhları aracılığıyla dile getirilmesinden başka bir şey değildir. Öyleyse mitolojiler sıkıcı hikayeler olarak değil belirli bir tutarlılığa sahip işlevsel araçlar olarak görülmelidir. Bura-ya bir nokta koyup, özellikle şeflik aşamasında, tabuların belirli çıkarların korunmasına yönelik olarak konulmasını, yukarda anlattığımız ve toplumun bütününe içine alan inançlardan farklı bir yere koyduğumuzu belirtelim. Şef’in karısıyla cinsel ilişkiyi engellemenin veya Avrupalı tüccarlarla ticareti sınırlamanın bir aracı olarak tabu, toplumun hakim katmanlarına hizmet ettiği için kutsal anlatıların bir karikatürü olarak kabul edilmelidir.

Ne var ki toplumlar yerleşik hayat ve tarımla birlikte yavaş meyveyi keşfetmekte gecikmezler. Böylece insanoğlunun çatışmalara dayalı acılı serüveni de başlamış olur. Bahçecilik ve tarım yalnızca insanlara günlük ihtiyaçlarından fazlasını üretebilme imkanı sağlamaz aynı zamanda fazla ürünün çeşitli yollarla ele geçirilmesi imkanını da doğurur. İlk sorun, en verimli topraklarla, buraları sulamak için gerekli suların elde edilmesi ve korunmasında ortaya çıkar. Tabii kaynakların elde tutulması dış mücadeleyi yeri geldiğinde savaşmayı gerektirir. Düşman yağmasından korunmak için sürekli ve silahlı bir gücün bulundurulması zorunluluğu da işbölümüne dayalı katmanlaşma ve iç çatışmaya yol açar. Bu durum verimli ovalarla akarsuları, sürekli mücadele halindeki toplumların birinci hedefi haline getirir. En eski devletlere beşiklik yapan Mezopotomya ve Mısır’ın verimli ovalar ve büyük nehirlere sahip olması tesadüf değildir. Tarımla toplumsal katmanlaşma, toplumsal katmanlaşmayla da devlet arasındaki içsel bağ en açık şekilde bu topraklarda görülebilir.

Oba ve kabile örgütlenmesinde; hiçkimse hiçbir meslekte uzman değildir. Ne tam zamanlı bir savaşçı ne de tam zamanlı bir şaman vardır. Hatta liderler bile herkes gibi çalışmak zorundadır. Kutsallık ve soyluluk da toplumun tümüne aittir ve her bir üye ona eşit mesafede bulunur. Oysa Soylar arası ilk mücadele aynı zamanda ilk bölünme ve farklılaşmanın da başlamasına işaret eder. Merkezileşme süreci, bir soyun öne çıkarak diğerleriyle girdiği silahlı mücadelede üstünlük kurmasıyla başlar. Toplum, birbirine eşit kişi ve soylardan oluşmakta iken, birinin diğerlerinden üstün olduğu ve merkeze yerleştiği bir yapıya evrilmiştir.

Öte yandan daha katı ve acımasız bir mücadelenin toplum içinde başlamasına az kalmıştır. Çünkü ihtiyaç fazlası ürünlerin taliplisi yalnızca yabancılar ve düşmanlar değildir. Dönüşüm, mal mübadelesinden ihtilafların haline, soylululuk ideolojisinden kutsallığa kadar her alanda etkili olmuş toplumsal hayat, daha önceliklere benzemeyen bir çehreye kavuşmuştur. Aile ve soylar arasında genelleştirilmiş mübadeleye uygun olarak el değiştiren malların bir kısmı, önceleri armağan, sonraları haraç olarak merkezi temsil eden şef'e gönderilmeye başlanmıştır. Çalışılmadan elde edilen ürünler, merkezin diğerleri üzerinde kurulacak tahakkümünün ilk işareti ve aynı zamanda toplumsal sömürü mekanizmasının da çekirdeğidir.

Toplumun kutsalla ilişkisi de dramatik bir değişikliğe uğramıştır. Doğrudan ve bütüncül bir karaktere sahip olan bağ, önce merkezi temsil eden şefin aracılığıyla dolaylı hale gelmiş bu da yetmemiş, toplumu oluşturan alt soyların sayısı kadar derecelere bölünmüştür. Şef hemen her yerde kutsal nitelikleri bedeninde toplayan başrahip kimliğine bürünürken, kendi soyu da kutsallıkta en üst sıraya yerleşmiştir. Toplumsal katmanlaşmaya uygun olarak kutsallığın derecesinde üst soylardan alta doğru giderek azalır. Katmanlaşma ve hiyerarşinin, tarih öncesinde nasıl oluştuğunu açıklayan mitolojiler ise düzenin devamı için ihtiyaç duyulan kutsama ve meşruiyet sağlama görevini üstlenir. Rahip, şaman veya her ne ad alırsa alsın toplumun tabiatüstü ya

da kutsalla ilişkisini sağlayan kişiler, artık merkezin ya da daha doğru bir tanımla şefin temsilcisi, çoğu zamanda görevlisine dönüşmüştür. Kutsal ve toplum arasındaki doğrudan ilişki, şef ve din adamının üstlendiği aracılık rolüyle kırılmıştır. Kutsal törenler, toplumda üretilen her türlü malın şeflere armağan olarak verilmesi için mevsimden mevsime tekrarlanır. Törenlerin yoğunluğu, armağan ve haraçların artışıyla birlikte iktidarın artışına da işaret eder. Bu yön değişimi en başta şefin sahip olduğu gücün yoğunlaşmasına katkıda bulunur. Mutlak iktidara giden yol bir adım daha kısalmıştır.

Oba ve kabileler, şeflik ve devlet örgütlenmelerine göre belirgin bir hukuksal yapıdan mahrum olmalarıyla dikkat çeker. Ancak ekonomiden dine, dış ticaretten siyasi iktidara kadar birçok faaliyetin de resmi bir örgütlenmelere gidilmeden yürütülmesi, bizi ayrı bir hukuksal yapıya ihtiyaç olup olmadığı sorusuyla karşı karşıya bırakır. Soru olumsuz cevaplandırılmalıdır. Çünkü toplum, düzensizliği içsel bütünlüğe zarar vermeden giderecek biçimde yapılanmıştır.

İlk dönem hukuk anlayışı, basit ve katı çizgilere sahiptir. Kısasa kısas şeklinde özetlenebilecek ilk hukuk kuralı, uğranılan zarar her ne olursa olsun, müteceviz ve yakınlarına aynıyla karşılık vermeyi içerir. Zarara karşılık vermek, aile ya da soyun gücü ve mücadele kapasitesine bağlı olacağından böyle bir kuralın tamamen özel hukuk kapsamı içinde kaldığından şüphe yoktur. Tarafların gücü oranında uygulanma imkanına sahip olduğu için, kısasın, hukuk kuralı olamayacağına ilişkin itirazlar olsa da cevap bu toplumlardan gelir. Şiddet ve cinayet sarmalında kaybolup gideceği düşünülen toplumlar, toplumsal ilişkilerindeki sakinlikleri ile dikkat çeker. Devletin baskılayıcı iktidarı olmadan sağlanan bu düzenlilik, kuralın temelindeki sağlam dengeden ve ihtiyaçları karşılamadaki başarısından kaynaklanır.

Tam bir karşılıklılığa dayanan ilk hukuk kuralı –kısasa kısas,- ilkel toplumsal örgütlenmede aile ve soy gibi daha küçük

grupların, birbirleriyle olan ilişkilerini düzenlemekte son derece işlevseldir. Yerleşik hayata geçilmesiyle birlikte toplumsal örgütlenme klan ve kabile boyutuna ulaştıkça, yoğunlaşan ilişkilere paralel olarak, temelindeki sağlam mantık korunarak, yeni şartlara uyarlanması gerekmiştir. Kural, merkezinde aile ve hanenin bulunduğu en küçük daireden, dış çevrede kabilenin yer aldığı üst üste geçmiş dairelere benzer bir örgütlenmeyi esas alacak şekilde yeniden tanımlanmıştır. Hem akrabalık bağının hem de yerleşim ilkesinin dikkate alındığı haliyle ilke, her durumda misliyle karşılık verme yerine, karşılıklılık ilkesine göre farklı uygulamalara imkan tanıyacaktı. Üç farklı alanı Sahlins'in kavramlaştırmasına uygun olarak "Genelleştirilmiş," "Dengelenmiş" ve "Negatif Karşılıklılık" alanları olarak sıralamış ve yerlilerin uygulamalarına gerekçe olarak sundukları vecizeleri de başlık olarak kullanmıştık. Kişilerin malları mübadele ederken riayet ettikleri karşılıklılık ilkesinin, hukuk kurallarının nasıl uygulanacağını belirlemesi çalışmada ortaya çıkan en dikkat çekici noktadır. İlkel zihin, toplum içindeki mal akışını akrabalık esasına dayanan karşılıklılık ilişkisiyle düzenlemekle kalmamış, aynı ilkenin hukuk kurallarının nasıl uygulanacağını göstermesini de kabul etmiştir. Akrabalık sistemi içinde mal akışına paralel bir hukuk tatbikatı, yasaların tarafsız ve eşit uygulanacağı kabulüyle hareket eden günümüz insanı için anlaşılmaz görüncede ilkel toplumsal yapı için vazgeçilmez bir öneme sahiptir.

Daha öncede belirttiğimiz gibi, dayanışma ve sadakatin en yoğun olduğu, en sık ilişkilerin yaşandığı birinci dairede yer alan aile bireyleri, işledikleri suçlardan dolayı takip edilmez. Aile, hırsızlıktan cinayete kadar bir çok suç için hoşgörülü davranabilir. İkinci daire, uzak akrabaları, aynı yerde yaşayanları, siyasi bütünün genişliğine göre klan ve kabile üyelerini kapsar. Burası en eski kuralın, yani kısasa kısas'ın benzeri uygulamalarına sahne olur. Diğer soy ve klanlarla girilen mücadelede zayıf düşmemek, gelecekteki muhtemel tecavüzleri engellemek ve toplumsal hiyerarşideki yeri korumak amacıyla, her bir soy ya da

klan, üyelerinin uğradığı zararı misliyle karşılamak için çabalar. *Lex Talionis*'ten farkı, müzakere sürecine ve pazarlığa imkan tanımasıdır; işlenen bir cinayete derhal bir cinayetle karşılık vermek yerine, toplumca kabul edilmiş miktarda tazminatın kabulü de pekala mümkündür. Bu yol taraflar arasında müzakere ve pazarlık yapılmasına imkan tanıyacak ticari ya da siyasi bağların daha önceden kurulmuş olmasını gerektirir. Eğer kabile veya şeflikler arasında akrabalığa, siyasete ya da ticarete dayalı bağlar mevcut değilse, hukukun uygulanması farklı bir boyuta taşınır. Suç işleyenler yabancı veya düşman ise öngörülen ceza ve tazminatlar kat kat ağırlaştırılır. Ceza ve tazminatlardaki artış, çoğu zaman ayrı siyasi bütünlükler arasındaki savaş ve çatışmaların da başlıca kaynağıdır. Dengelenmiş Karşılıklılık alanında tazminat ödenecek kapatılacak bir suç, eğer yabancı veya düşman kabul edilen grupların toprağında işlenmiş ise cezası ağırlaştırılacak bazanda kişinin hayatına bile mal olacaktır. Durumu kabullenmekte zorlanan suçlunun grubu silaha sarıldığında ise küçük çaplı bir savaş kaçınılmazdır. Genel eğilim grupların, diğeriyle olan ilişkilerinde aradaki dengenin sürdürülmesine imkan tanıyan ilkeye bağlı kalması yönünde olsa da soylar arasındaki denge yukarıda değinilen şartlara bağlı olarak değişecektir.

İlkel toplumun, hukukla akrabalık arasında kurmuş olduğu doğrudan bağı, yalnızca karşılıklılık ilkesiyle açıklamak biçimsel açıdan doyurucu olsa da yetersizdir. Çünkü akrabalığın ilkel toplumlarda yüklendiği işlevi anlamak için gözlerimizi yapının altında yatan çıkar ilişkilerine çevirmemiz gerekir. İlkel toplum, mal mübadelesinden hukukun nasıl uygulanacağına kadar bir dizi toplumsal ilişkiyi akrabalık yapısı üzerinden düzenlese de akrabalığın, biyolojik bağlara yaslanan nesnel bir gerçekliğe tekabül etmediğini biliyoruz. Nesnel bir temele sahip olmadığı halde toplumsallığın özü olarak kurgulanan akrabalık, niçin tüm toplumlarda vazgeçilmez bir bağ olarak kabul edilmiştir? Şayet akrabalığı, hukukla çıkar arasındaki doğrudan bağın üzerini örten bir perde olarak düşünürsek sorunun doğru cevabına ulaşmış

oluruz. Toplumsal düzende, kişilerin diğerlerine karşı tutumlarını belirleyen akrabalık perdesi kaldırılınca kurullarla çıkarların yanyanalığı açıkça görülür. Bu nedenle modern zihnin soyut ve evrensel bir hukuk anlayışının aksine ilkel toplumlar akrabalık yapısının bir değişkeni olarak hukuk kavramını benimsemiştir. Kurulların kişiden kişiye farklılaşması sonucunu doğuran bu izafilik, akrabalığın çıkarların korunması için kullanılan tek şablon olmasından kaynaklanır. Buradan hukukun, kişisel ve toplumsal çıkarlardan bağımsız olarak düşünülemezceği sonucuna ulaşırız.

Karşılıklılık ilkesinin, devlet örgütlenmesinin olmadığı toplumsal yapı içinde son derece işlevsel olduğunu biraz önce söylemiştik. Henüz devletin ortada gözükmediği şartlarda, merkezleşme ve yoğunlaşmanın artışıyla kurulan şefliklerde bile dengeler yavaş yavaş değişir. Her ne kadar şeflikler akrabalığa dayalı toplumsal örgütlenme olması nedeniyle ilkel ve basit diye nitelendirilse de belli bir soyun ve onun reisinin hiyerarşide en üstte olması, diğerlerinin bunu izlemesi, toplumsal yapı ve hukuk tatbikatında önemli değişikliklere yol açar. Şeflikler arası alan yine negatif karşılıklılığa dayansa da bir şefin otoritesine tabi insanlar arasında, ilkenin değişikliğe uğraması kaçınılmazdır. Şef yalnızca siyasi iktidarı kullanan bir yönetici değil aynı zamanda en yüksek hakim olduğu için uyrukları arasındaki her türlü ihtilafa müdahale yetkisine sahiptir. Bu müdahale denk tarafların hakları için yaptıkları mücadeleden çok farklıdır. Şef hiyerarşideki konumuna uygun olarak sahip olduğu iktidar sayesinde, tarafları yargılar ve gerekirse cezalandırır. Devlet iktidarının ufukta belirmesi olarak yorumlanabilecek bu müdahale, ilkel hukukun kırılma noktasını oluşturur. İlk değişiklik, tarafların hakları için mücadele ettiği ve pazarlık etmekten kan davası gütmeye kadar tüm sürecin belirli gruplarca yürütüldüğü alanın giderek daralmaya başlamasıdır. Şef ve adamları, yargılama işlevini üstlenip suçluları cezalandırmaya başladığında kamu hukuku da yavaş yavaş ufukta görünmeye başlamış olur. Gerçi tarafların haklarını temin etmek için mücadele ettikleri ve siyasi iktidarın aktif

müdahaleden kaçındığı bir alan günümüze kadar korunmuştur. Ancak bu alan, en önemli çıkarların ve hakların siyasal merkezin otoritesine tabi kılınması nedeniyle gittikçe zayıflamış ve önemsiz hale gelmiştir.

Şefin artan iktidarı, toplumda yaşayan her üye ya da alt grupla hukuk arasındaki doğrudan bağın zayıflamasına neden olur. İlkel hukukun en önde gelen özelliği yaptırımların kişi ya da alt grupların inisiyatifinde bulunması nedeniyle, özel hukukun kamu hukuku üzerindeki baskınlığıdır. Kimileri ilkel hukukun en zayıf noktası olarak buraya işaret etse de bu nitelik, kişiyle hukuk arasındaki ilişkiyi hiç kimsenin aracılığına gerek olmaksızın doğrudan doğruya ve koparılamaz şekilde tesis ettiği için, hukukun etkinliğine azımsanmayacak bir katkıda bulunur. Her üye, şahsi çıkarıyla hukuk arasındaki bağın farkındadır. Buna bağlı olarak toplumsal hayatta her ihlal, çıkarları zarara uğrayan belirli insan gruplarının müdahalesiyle karşılaşır. Oba ve kabile örgütlenmesi, eşitliğe dayanan ve katmanlaşmayı reddeden yapısıyla, her bir alt grubun, karşılıklılık ilkesine göre kuralları uygulamasına imkan tanır. Liderin görevi, kimin hangi hakka sahip olduğunu söylemek değil, ihtilafa ilişkin kadim kuralların hatırlatılmasıdır. Oysa iktidarını artırabildiği oranda şefler, yargılama güçlerini kullanarak, hakların belirleyicisi konumuna yükselir. Gerektiğinde ihdas edilen yeni kurallar, toplumun bütününe değil belirli gruplara, özellikle şef ve klanına ya da diğer üst katmanlara imtiyazlar tanır. Ata ruhları aracılığıyla konuşan oba ve kabile toplumlarında kurallar, toplumun tamamını kucaklayıp, çatışmadan kaçınmanın yollarını gösterirken, şefin ağzından konuşmak zorunda kalan toplumlarda hukuk, belirli bir soyun veya siyasi iktidarın tekil çıkarına hizmet ettiği oranda çatışmaların kaynağı haline gelir. Toplumsal katmanlaşmaya bağlı olarak hukuk, bütünü değil belirli bir parçayı, çoğunlukla da merkezi temsil eder. Süreç, hakkın yalnızca siyasi iktidarı kullanan seçkinler tarafından tanımlandığı devlet örgütlenmesine geçilmesiyle tamamlanır.

İkinci değişiklik hak sahipliği konusunda olmuştur. Oba ve kabile toplumlarında bir hak daima belirli ve gerçek bir şahsa aittir. (Tabuları ve tabiatüstüne karşı işlenen suçları istisna olarak bir kenara koyalım) Oysa şefliklerde şef ve adamlarında cisimleşen, soyut bir siyasi iktidarın tanımladığı fiiller suç haline gelmiştir. Afrika şefliklerinde, intihar etmenin şefin otoritesine karşı geldiği gerekçesiyle suç kabul edilmesi daha önce benzerine hiçbir ilkel toplumda rastlanmayan bir olgudur. Hiç şüphesiz birçok toplum intiharı günah vb. yollarla uzak durulması gereken bir eylem olarak kabul etmiştir. Herhangi birine karşı olmayan ve herhangi bir zarar doğurmayan bir fiilin cezalandırılması, bu toplumlarda daha önce rastlanmayan bir ilişki –siyasi iktidar- sayesinde mümkün hale gelmiştir.

Hukukun özü kabul edilen adaletin teraziyle simgeleştirildiği bir dünyada antropolojinin, hukukla çıkar, çıkarla toplumsal yapılar arasında kurduğu içsel ve doğrudan bağlar son derece itici görünebilir. Hiç kuşkusuz etkileyici terazi simgesi modern toplumların hukuk bilincini yansıtmaya devam edecektir. Ancak çalışmanın da göstermiş olduğu gibi terazinin “bize” yakın kefesinin ağır basması hiç de şaşırtıcı bir sonuç değildir. Yazısız toplumlar, “Biz” kavramını akrabalık üzerinden tanımlarken, günümüz toplumları aynı şeyi, ulus devletin “vatandaş/vatandaş olmayan” ayrımı üzerinden temellendirir. Tarihsel süreç içerisinde “biz” kavramının belli bir ırkla, dinle veya sınıfla doldurulmuş olmasının sonuç üzerine etkili olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Çünkü tüm örneklerde içerik değişse de kişilerin farklı statülere sahip olmasının yasal veya diğer gerekçeleri her zaman yeniden icad edilmektedir.

Hukukun, evrensel olarak düşünülmesine karşı çıkan ve daha çok yerel niteliğini öne çıkaran Geertz’i bu bağlamda bir kez daha anmanın gerekli olduğunu düşünüyorum. Son söz olarak, hukukun çıkarlardan bağımsız olarak düşünülemeyeceğini, her kuralın belirli bir çıkara hizmet ettiğini ve her kim evrensel kurallardan söz ediyorsa, esasen o kişinin çıkarlarını, dünyanın her noktasına yayma amacına sahip olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- ABELES, Marc. **Devletin Antropolojisi**, Çev.: Nazlı Ökten, Kesit, İstanbul, 1998.
- ABRAHAM, Ray. "Vigilantism: Order and Disorder on the Frontiers of the State", **Inside and Outside of Law**, Ed., Olivia Harris, Routledge, London, 1996, s. 41-55.
- AKAL, Cemal Bâli. **İktidarın Üç Yüzü**, Dost Kitabevi, Ankara, 1998.
- ARAL, Vecdi. **Toplum ve Adaletli Yaşam**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1988.
- ARAL, Vecdi. **Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1992.
- ARIK, İ. Alev. **Motivasyon ve Heyecan Ders Notları**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Yayınlanmamış Ders Notları.
- AUBERT, W. "Law as a Way of Resolving Conflicts: The case of Small Industrialized Society," **Law in Culture and Society**, Ed., Laura Nader, University of California Press, California, 1997, s. 282-304.
- AUGE, Marc. **Çağdaş Dünyaların Antropolojisi**, Çev.: Hülya Tufan, Kesit, İstanbul, 1995.
- BADOU, Gérard. **Hotanto Venüsü**, Çev.: Pınar Dirim, Epsilon, İstanbul, 2003.

- BARNOUW, Victor. **An Introduction to Anthropology, C. 2; Ethnology**, The Dorsey Press, Illionis, 1978.
- BARTON, Roy Franklin. **The Kalingas, Their Institutions and Custom Law**, The University of Chicago Press, Chicago, 1949.
- BARTON, Roy Franklin. "Procedure Among the Ifugaos," **Law and Warfare**, Ed. By, Paul Bohannan, New York, The Natural History Press, 1967, s. 161-181.
- BATAILLE, Georges. **Erotizm**, Çev.: Mehmet Mukadder Yakupoğlu, Bilkamat Basım Sanayi, Ankara, 1993.
- BEALS, Ralph L. - HOIJER, Harry. **An Introduction to Anthropology**, The Macmillan Company, New York, 1965.
- BECK, Ulrich. **Siyasallığın İcadı**, Çev.: Nihat Ülner, İletişim, İstanbul, 1999.
- BENEDICT, Ruth. **Culture Of Patterns**, Mentor Book, New York, 1952.
- BENEDICT, Ruth. **Kültür Örüntüleri**, Çev.: Mustafa Topal, Öteki, İstanbul, 1998.
- BOHANNAN, Paul. **Social Anthropology**, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1966.
- BOHANNAN, Paul. "The Differing Realms of the Law," **Law and Warfare**, Ed. By, Paul Bohannan, The Natural History Press, New York, 1967, s. 43-55.
- BOHANNAN, Paul. Ed., **Law and Warfare**, The Natural History Press, New York, 1967.
- BOURDIEU, Pier. **Pratik Nedenler / Eylem Kuramı Üzerine**, Çev.: Hülya Tufan, Kesit, İstanbul, 1995.
- BURRIDGE, K.O.L. "Disputing in Tangu," **Law and Warfare**, Ed. Paul Bohannan, The Natural History Press, New York, 1967, s. 205- 232.
- CASTORIADIS, Cornelius. **Dünyaya, İnsana ve Tabiata Dair**, Çev. Hülya Tufan, İletişim, İstanbul, 1993.

- CASSIRER, Ernst. **Devlet Efsanesi**, Çev.: Necla Arat, Remzi, İstanbul, 1984.
- CASSIRER, Ernst. **İnsan Üstüne Bir Deneme, İnsan Kültürü Felsefesine Bir Giriş**, Çev.: Necla Arat, Y.K.Y., İstanbul, 1997.
- CEMAL, Mustafa. **Eşitlikçi Toplumlar**, Belge, İstanbul, 1996.
- CHAGNON, Napoleon A. **Yanomamö, Savaşta Doğanlar**, Çev.: Burcu Bölükbaşı, Epsilon, İstanbul, 2004.
- CLASTRES, Pierre. **Devlete Karşı Toplum**, Çev.: Mehmet Sert- Nedim Demirtaş, Ayrıntı, İstanbul, 1991.
- CLASTRES, Pierre. **Vahşi Savaşçının Mutsuzluğu, Siyasi Antropoloji Çalışmaları**, Çev.: Alev Türker- Mehmet Sert, Ayrıntı, İstanbul, 1992.
- COHN, Bernard S., "Some Notes on Law and Change in North India," **Law and Warfare**, Ed. By, Paul Bohannan, New York, The Natural History Press, 1967, s. 139-159.
- COLLINS, John J. **Anthropology: Culture, Society and Evolution**, Prentice- Hall, New Jersey, 1975.
- D'ANGLURES, Bernard Saladin "Eskimolar," Çev.: Mehmet Emin Özcan, **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü**, Yöneten Yves Bonnefoy, Çeviri Ed. Levent Yılmaz, C. 1, Dost Kitabevi, Ankara, 2000, s. 240- 247.
- DEMBOUR, Marie-Bénédicte. "Human Rights Talk and Anthropological Ambivalence: The Particular Context of Universal Claims," **Inside and Outside of Law**, Ed., Olivia Harris, Routledge, London, 1996, s.19-40.
- DIAMOND, Jared, **Tüfek, Mikrop ve Çelik; İnsan Topuluklarının Yazgıları**, Çev.: Ülker İnce, Tübitak, Ankara, 2003.

- DREIER, Ralf. "Hukuk Kavramı," Çev.: Altan Heper, **H.F.S.A. 2. Kitap**, AFA, İstanbul, 1995.
- ELIADE, Mircea. **Mitlerin Özellikleri**, Çev.: Sema Rifat, Om, İstanbul, 2001.
- EPSTEIN, A.L. "The Case Method in the Field of Law," **The Craft of Social Anthropology**, Ed., A.L Epstein, Tavistock Publications, London, 1967, s.205-230.
- EVANS-PRITCHARD, Edward E. **Sosyal Antropoloji**, Çev.: Fuat Aydın, Murat İnce, Muharrem Kılıç, Birey, İstanbul, 1998.
- EVANS-PRITCHARD, Edward E. **İlkelerde Din**, Çev.: Hüsen Portakal, Öteki, İstanbul, 1998.
- FABIAN, Johannes. **Zaman ve Öteki**, Çev.: Selçuk Budak, Bilim ve Sanat, Ankara, 1999.
- FEIFER, George. "Justice in Moscow: Ten Days' Normal Fare," **Law and Warfare**, Ed. By., Paul Bohannon, New York, The Natural History Press, 1967, s. 93-115.
- FOUCAULT, Michel. **Ders Özetleri, 1970-1984**, Çev.: Selahattin Hilav, Y.K.Y., İstanbul, 1993.
- FOUCAULT, Michel. **Ethics, Essential Work of Michel Foucault 1954-1984**, C. I, İngilizceye Çev.: Robert Hurley v.d., Edited Paul Rabinow, Penguin, London, 2000.
- FRAKE, Charles O. "Struck by Speech: The Yakan Concept of Litigation," **Law in Culture and Society**, Ed., Laura Nader, University of California Press, California, 1997, s. 147-167.
- FRAZER, James George. **Altın Dal**, C. 1, Çev.: Mehmet H. Doğan, Payel, İstanbul, 1991.
- FRAZER, James George. **Altın Dal**, C. 2, Çev.: Mehmet H. Doğan, Payel, İstanbul, 1992.

- FRIED, John.- PFEIFFER, John E. **Anthropology, The Study of People**, Harper and Row Publishers, Inc. New York, 1977.
- GARAUDY, Roger. **İsrail, Mitler ve Terör**, Pınar, İstanbul, 1997.
- GEERTZ, Clifford. **Local Knowledge, Further Essays in Interpretive Anthropology**, Basic Books, 1983, U.S.A.
- GIBBS, James L. "The Kpelle Moot," **Law and Warfare**, Ed. By., Paul Bohannan, New York, The Natural History Press, 1967, s. 277- 289.
- GIBBS, James L. "Law and Personality: Signposts for a New Directions," **Law and Warfare**, Ed. By., Paul Bohannan, New York, The Natural History Press, 1967, s. 176- 207.
- GLEDHILL, John. **Power & Its Disguises, Anthropological Perspectives on Politics**, Pluto Press, London, 1994.
- GLUCKMAN, Max. "The Judicial Process Among the Barotse," **Law and Warfare**, Ed. By., Paul Bohannan, New York, The Natural History Press, 1967, s. 59-91.
- GLUCKMAN, Max. **Politics, Law and Ritual in Tribal Society**, Basil Blackwell, Oxford, 1971.
- GLUCKMAN, Max. "Concepts in the Comparative Study of Tribal Law," **Law in Culture and Society**, Ed., Laura Nader, University of California Press, California, 1997, s. 349-373.
- GÖZE, Ayferi. **Siyasi Düşünceler ve Yönetimler**, Beta, İstanbul, 1993.

- GULBRANDSEN, Ornulf. "Living Their Lives in Courts: The Counter-Hegemonic Force of the Tswana Kgotla in a Colonial Context," **Inside and Outside of Law**, Ed., Olivia Harris, Routledge, London, 1996, s. 125-156.
- GULLIVER, P.H. "Introduction to Case Studies of Law in non-western Societies," **Law in Culture and Society**, Ed. By., Laura Nader, University of California Press, California, 1997, s. 11-23.
- GULLIVER, P.H. "Dispute Settlement Without Courts: The Ndendeuli of Southern Tanzania," **Law in Culture and Society**, Ed. By., Laura Nader, University of California Press, California, 1997, s. 24-68.
- GÜRİZ, Adnan. **Hukuk Felsefesi**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1985.
- GÜVENÇ, Bozkurt. **İnsan ve Kültür**, Remzi, İstanbul, 1994.
- HARRIS, Marvin. **Yamyamlar ve Krallar, Kültürlerin Kökenleri**, Çev.: M. Fatih Gümüş, İmge, Ankara, 1994.
- HARRIS, Marvin. **İnekler, Domuzlar , Savaşlar ve Cadılar / Kültür Bilmeceleri**, Çev.: M. Fatih Gümüş, İmge, Ankara, 1995.
- HARRIS, Olivia. Ed., **Inside and Outside of Law**, Routledge, London, 1996.
- HARTOG, François. **Tarih, Başkalık, Zamansallık**, Çev.: M. Emin Özcan- Levent Yılmaz- Adnan Kahiloğulları, Dost Kitabevi, Ankara, 2000.
- HASLUCK, Margaret. "The Albanian Blood Feud," **Law and Warfare**, Ed. By., Paul Bohannon, New York, The Natural History Press, 1967, s. 381-407.
- HAVILAND, Willam A. **Cultural Anthropology**, Holt Rinehart and Winston, New York, 1978.

- HEUSCH, Luc De. "Kutsal Krallıklar," Çev.: Jean Louis Mattei, **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü**, Yöneten Yves Bonnefoy, Çeviri Ed. Levent Yılmaz, C. 2, Dost Kitabevi, Ankara, 2000, s. 682- 686.
- HOEBEL, E. Adamson. "Introduction The Kalingas," R.F. Barton, **The Kalingas, Their Institutions and Custom Law**, The University of Chicago Press, Chicago, 1949, s.1-5.
- HOEBEL, E. Adamson. **Man in the Primitive World, An Introduction to Anthropology**, McGraw- Hill Book Company, New York, 1958.
- HOEBEL, E. Adamson. "Law-Ways of Comanche Indians," **Law and Warfare**, Ed. By, Paul Bohannan, The Natural History Press, New York, 1967, s. 183-203.
- HOEBEL, E. Adamson. "Song Duels among the Eskimo," **Law and Warfare** Ed., Paul Bohannan The Natural History Press, 1967, s. 255-265.
- HOEBEL, E. Adamson. **Anthropology: The Study of Man**, McGraw- Hill Book Company, New York, 1972.
- HOEBEL, E. Adamson. "Keresan Pueblo Law," **Law in Culture and Society**, Ed. By, Laura Nader, University of California Press, First Paper Printing, California, 1997, s. 92-116.
- JENNINGS, Jesse D. - HOEBEL, E. Adamson. Ed., **Readings in Anthropology**, McGraw- Hill Book Company, New York, 1972.
- KARSTEN, Rafael. "Blood Revenge and War Among The Jibaro Indians of Eastern Ecuador," **Law and Warfare**, Ed. By, Paul Bohannan, New York, The Natural History Press, 1967, s. 303-325.

- KELSEN, Hans. **Society and Nature; A Sociological Inquiry**, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd., London, 1946.
- KELSEN, Hans. **General Theory of Law and State**, translated by Anders Wedberg, Harvard University Press, Cambridge. Massachusetts, 1949.
- KOCH, Klaus- Friedrich. "Hukuk ve Antropoloji; Disiplinler Arası Araştırma Üzerine Notlar," Çev.: Mehmet Tevfik Özcan, **İ.Ü.H.F.M.**, C. LIV, İstanbul, 1994, s. 435-451.
- KOTTAK, Conrad Phillip, **Cultural Anthropology**, Random House, New York, 1975.
- KOTTAK, Conrad Phillip **Antropoloji, İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış**, Çev.: Sibel Özbudun, Haz. Sibel Özbudun, Ütopya, Ankara, 2001.
- KÖBBEN, Andre J.F. "Law at the Village Level: The Cottica Djuka of Surinam," **Law in Culture and Society**, Ed. By., Laura Nader, University of California Press, First Paper Printing, California, 1997, s. 117-140.
- KURU, Baki. **Hukuk Muhakemeleri Usûlü**, c. II, Sevinç Matbaası, Ankara, 1980.
- LAMPE, Ernst Joachim. "Hukukun Kavram ve Gelişmesi," Çev.: Ahmet Ulvi Türkbağ, **H.F.S.A. 2.Kitap**, AFA, İstanbul, 1995.
- LAS CASAS, Bartolomé dé. **Kızılderiiler Nasıl Yok Edildi?**, Çev.: Meryem Ural, Şule, İstanbul, 1997.
- LEVI-STRAUSS, Claude. **The Elementary Structures of Kinship**, İngilizce'ye Çev.: James Harle Bell – John Richard von Sturmer, Beacon Press, Boston, 1969.
- LEVI-STRAUSS, Claude. **Din ve Büyü**, Çev.: Ahmet Güngören, Yol, İstanbul, 1993.

- LEVI-STRAUSS, Claude. **Structural Anthropology**, C. 1, Translated; Claire Jacopson – Brooke Grundfest Schoepf, Penguin Books, Reprinted, London, 1993.
- LEVI-STRAUSS, Claude. **Structural Anthropology**, C. 2, Translated; Monique Layton, Penguin Books, Reprinted, London, 1994.
- LEVI-STRAUSS, Claude. **Yaban Düşünce**, Çev.: Tahsin Yücel, Y.K.Y. İstanbul, 1994.
- LEVI-STRAUSS, Claude. **Hüzünlü Dönenceler**, Çeviren; Ömer Bozkurt, Y.K.Y., İstanbul 1994.
- LEVI-STRAUSS, Claude. **İrk, Tarih ve Kültür**, Çev.: Haldun Bayrı, Reha Erdem, Arzu Oyacıoğlu, Işık Ergüden, Metis, İstanbul, 1997.
- LEWIS, Oscar. **Tepoztlan, Meksika'da Bir Köy**, Çev.: Çiğdem Girgiç Çalap, Epsilon, İstanbul, 2002.
- MALINOWSKI, Bronislaw. **Crime and Custom in Savage Society**, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., Ltd. London, U.K., 1926.
- MEAD, Margaret. **Coming of Age in Samoa**, foreword by Frans Boas, Mentor Books, New York, 1952.
- MEEK, Charles K. "Ibo Law," **Readings in Anthropology**, Ed. By., Jesse D. Jennings - E. Adamson Hoebel, McGraw- Hill Book Company, New York, 1972, s. 247-258.
- MOORE, Sally Falk. "Descent and Legal Position," **Law and Warfare**, Ed. By., Paul Bohannon, New York, The Natural History Press, 1967, s. 374-400.
- MORRIS, Desmond. **Çıplak Maymun**, Çev.: Nuray Yavuz, İnkılap, İstanbul, 1990.
- NADER, Laura. "An Analysis of Zapotec Law Cases," **Law and Warfare**, Ed. By., Paul Bohannon, New York, The Natural History Press, 1967, s. 117-137.

- NADER, Laura. "Styles of Court Procedure: To Make the Balance," **Law in Culture and Society**, Ed. By., Laura Nader, University of California Press, First Paper Printing, California, 1997, s. 69-91.
- NADER, Laura. Ed., **Law in Culture and Society**, University of California Press, First Paper Printing, California, 1997.
- NEIHARDT, John G. **İri Boynuzlu Kara Geyik Anlatıyor**, Çev.: Ünsal Özünlü, İmge, Ankara, 1998.
- NIETZSCHE, Friedrich. **The Birth of Tragedy**, Translated by Clifton P. Fadiman, Dover Publications, Inc., New York, 1995.
- NIETZSCHE, Friedrich. **İyinin ve Kötünün Ötesinde**, Çev.: Ahmet İnam, Gündoğan, Ankara, 1997.
- NIETZSCHE, Friedrich. **Ahlakın Soykütüğü Üstüne**, Çev.: Ahmet İnam, Gündoğan, Ankara, 1998.
- OPPENHEIMER, Franz. **Devlet**, Çev.: Alaaddin Şenel- Yavuz Sabuncu, Engin, İstanbul, 1997.
- ÖNDER, Ayhan. **Türk Ceza Kanunu ve İlgili Mevzuat**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1992.
- ÖRNEK, Sedat Veyis. **100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane**, Gerçek, İstanbul, 1988.
- ÖZCAN, Mehmet Tevfik. "Etik Değerlendirme ve Sosyo-Etik Grup Yargısı," **Argumentum**, C.1, N:9 Nisan, İstanbul, 1991.
- ÖZCAN, Mehmet Tevfik. "Hukuk Olgusunun Sosyolojik Elemanları," Mahmut R. Belik'e Armağan, **İ.Ü.H.F.**, 1993, s. 307-333.
- ÖZCAN, Mehmet Tevfik. **İlkel Toplumlarda Toplumsal Kontrol; Hukuk Dışı Mekanizmalar ve İlkel Hukuk**, Özne, İstanbul, 1998.
- ÖZCAN, Mehmet Tevfik. **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, Donkişot, İstanbul, 2001.

- PICON, François-René "Göçebelik," Çev.: Yunus Koç, **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü**, Yöneten Yves Bonnefoy, Çeviri Ed. Levent Yılmaz, C. 1, Dost Kitabevi, Ankara, 2000, Sayfa: 340-341.
- POLANYI, Karl. **Büyük Dönüşüm / Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri**," Çev.: Ayşe Buğra, İletişim, İstanbul, 2003.
- POSPISIL, Leopold. **The Kapauku Papuans of West New Guinea**, Holt Rinehart and Winston, New York, 1963.
- POSPISIL, Leopold. **Kapauku Papuans and Their Law**, Reprinted, Human Relations Area Files, U.S.A., 1964.
- POSPISIL, Leopold. "The Attributes of Law," **Law and Warfare**, Ed. By, Paul Bohannon, The Natural History Press, New York, 1967, s. 25-41.
- POSPISIL, Leopold. "Structural Change and Primitive Law: Consequences of Papuan Legal Case," **Law in Culture and Society**, Ed., Laura Nader, University of California Press, California, 1997, s. 208-229.
- RADBRUCH, Gustav. "Beş Dakika Hukuk Felsefesi," Çev.: Hayrettin Ökçesiz, **H.F.S.A. 2. Kitap**, AFA, İstanbul, 1995.
- RADCLIFFE-BROWN, A.R. **Structure and Function in Primitive Society, Essays and Adresses**, Foreword by, E.E. Evans- Pritchard and Fred Eggan, The Free Press, New York, 1965.
- RADCLIFFE-BROWN, A.R. "Toplumsal Yapı," Çev.: Mehmet Tevfik Özcan, **Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi**, Haz.: Hayrettin Ökçesiz, İstanbul, 1993, s. 121-134.

- RADCLIFFE-BROWN, A.R. "Toplumsal Yaptırımlar," Çev.: Mehmet Tevfik Özcan, **Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi**, Haz.: Hayrettin Ökçesiz, İstanbul, 1993, s. 135-140.
- REDFIELD, Robert. "Primitive Law," **Law and Warfare**, Ed. By., Paul Bohannon, The Natural History Press, New York, 1967, s. 3-24.
- REDFIELD, Robert. "İlkel Hukuk," Çev.: H.B. Gemalamaz, **İ.Ü.H.F.M.**, C. LX, S. 1-2, İstanbul, 2002.
- REED, Evelyn. **Kadının Evrimi**, C. I, Çev.: Şemsa Yeğın, Payel, İstanbul, 1994.
- REED, Evelyn. **Kadının Evrimi**, C. II, Çev.: Şemsa Yeğın, Payel, İstanbul, 1995.
- ROSALDO, Renato. "Culture and Truth: The Erosion of Classic Norms," **Encountering Cultures, Reading and Writing in a Changing World**, Ed., Richard Holton, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1992, s. 476-494.
- SAHLINS, Marshall. **Stone Age Economics**, Aldine Publishing Company, Chicago, U.S.A., 1972.
- SAHLINS, Marshall. **Tarih Adaları**, Çev.: C. Hakan Arslan, Dost Kitabevi, Ankara, 1998.
- SCHAPER, Isaac. **A Handbook of Tswana Law and Custom**, Frank Cass & Co. Ltd., London, 1970.
- SCHAPER, Isaac. "Uniformity and Variation in Chief-Made-Law: Tswana Case Study," **Law in Culture and Society**, Ed., Laura Nader, University of California Press, California, 1997, s. 230-244.
- SCHWARTZ, Richard D. - MİLLER, James C. "Hukuksal Evrimleşme ve Toplumsal Karmaşıklık," Çev.: Sururi Aktaş, **Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. III, S. 1, s. 195-213.

- SCHEURMANN, Erich. **Göğü Delen Adam Samao'yı Anlatıyor**, Çev.: Erol Özbek, Ayrıntı, İstanbul, 1993.
- SERVICE, Elman Rogers. **The Hunters**, Prentice Hall, INC., Englewood Cliffs, New Jersey, 1979.
- ŞERİF, Muzaffer. **Sosyal Kuralların Psikolojisi**, Çev.: İsmail Sandıkçıoğlu, Alan, İstanbul, 1985.
- ŞİMŞEK, Sefa. **Törelere Aynasında Doğu ve Batı**, Asa Kitabevi, Bursa, 1998.
- TEWKSBUY, William J. "The Ordeal as a Vehicle for a Divine Intervention in Medieval Europe," **Law and Warfare**, Ed. By., Paul Bohannon, New York, The Natural History Press, 1967, s. 267-270.
- TEZCAN, Mahmut. **Kültürel Antropoloji**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997.
- TEZCAN, Mahmut. **Türk Aile Antropolojisi**, İmge, Ankara, 2000.
- TEZİÇ, Erdoğan. **Anayasa Hukuku**, Beta, İstanbul, 1991.
- TOPÇUOĞLU, Hamide. **Hukuk Sosyolojisi Dersleri**, A.Ü.H.F. Yayınları, Ankara, 1963.
- TOSUN, Mebrure. - YALVAÇ, Kadriye. **Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- TURNER, Jonathan H. "Hukuksal Sistem Evrimi: Analitik Bir Model" Çev.: Haydar Burak Gemalmaz, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: LXI, Sayı:1-2, s. 417-440, İstanbul, 2003.
- UMUR, Ziya. **Roma Hukuku Ders Notları**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1987.
- ÜNSAL, Artun. **Anadolu'da Kan Davası**, Çev.: Niyazi Öktem - Emre Öktem, Y.K.Y., İstanbul, 2003.
- ÜSTÜNDAĞ, Saim. **Medeni Yargılama Hukuku**, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1992.

- VAYDA, Andrew P. "Maori Warfare", **Law and Warfare**, Ed. By, Paul Bohannon, New York, The Natural History Press, 1967, s. 359-380.
- VERDIER, Raymond. "Ontology of the Judicial Thought of the Kabré of Northern Togo," **Law in Culture and Society**, Ed., Laura Nader, University of California Press, California, 1997, s. 141-146.
- WAGNER, Peter. **Modernliğin Sosyolojisi, Özgürlük ve Cezalandırma**, Çev.: Mehmet Küçük, Sarmal, İstanbul, 1996.
- WARNER, Esther. "A Liberian Ordeal," **Law and Warfare**, Ed. By, Paul Bohannon, New York, The Natural History Press, 1967, s. 271-275.
- WEBER, Alfred. **Felsefe Tarihi**, Çev.: H. Vehbi Eralp, Sosyal, İstanbul, 1991.
- WEBER, Max. **Sosyoloji Yazıları**, Çev.: Taha Parla, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.
- WELLS, Calvin. **Sosyal Antropoloji Açısından İnsan ve Dünyası**, Çev.: Bozkurt Güvenç, Remzi, İstanbul, 1994.
- YALOM, Irvin D. **Divan**, Çev.: Özden Arıkan, Ayrıntı, İstanbul 2003.
- ZERZAN, John. **Gelecekteki İkel**, Çev.: Cemal Atila, Kaos, İstanbul, 2000.